

Ґулістан (Трояндовий сад)

Ширазі Сааді

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Вірші переклав Микола Ільницький

Серію «Скарби Сходу» засновано 2008 року

Переклад з перської, передмова та коментарі Романа Гамади

Вірші переклав Микола Ільницький

Перекладено за виданням:

ПРОПОВІДНИК МИРУ Й СПРАВЕДЛИВОСТІ

Сааді Ширазі, повне ім'я Абу Мохаммед Мушріф-ад-дін Мусліх ібн Абдаллах ібн Мушріф Сааді (1210–1291), без сумніву, один з найвидатніших поетів Ірану після Фірдоусі, автора славетної «Книги правителів» — «Шах-наме». Сааді прийшов на світ у Ширазі в небагатій, кажуть, родині, де всі були улемами — духовними особами, і завдяки цій обставині він отримав непогану на той час початкову освіту, яка включала адабні (звичаєві) та релігійні науки. Вважалося, що його батько, Мусліх-ад-дін Ширазі, перебував на службі у правителя Фарсу Саада ібн Зангі (1195–1226), проте немає про це достовірних свідчень. Судячи з деяких вказівок у самому тексті «Ґулістану», батько Сааді таки належав до духовенства і був проповідником. Про його матір відомо лише те, що вона була родом з Казеруна.

Сааді ще не було тринадцяти (а може, й чотирнадцяти) років, як пішов зі світу його рідний батько, і він уповні спізнав гірку долю сирітства. В «Бустані» й «Ґулістані» міститься доволі віршів та оповідок, у яких поет описує безрадісне життя сироти, принагідно згадуючи й свої нещасливі дитячі роки. В одній з оповідок «Бустану» під назвою «Мова про співчуття до знедолених» із другого розділу («Про добродійність») поет говорить:

Хто втратив батька, того захисти,

Колючку вийми із його п'яти.

Його словами заспокій простими:

Без кореня деревце не ростиме.

Як бачиш — хтось похилений іде,

При ньому не цілуй своїх дітей.
Коли заплаче він, хто заспокоїть?
І хто розрадить, коли щось накоїть?
Спинись, бо як заплаче сирота,
Небесна затрясється висота.
Зітри з очей його сльозу, зігрій,
Неначе це не сирота, а свій.
Забув про власний прихисток, тож ти
Його у власнім домі прихисти.
В обіймах батька мав я охорону,
Немов тримав на голові корону.
Як на лице мені сідала муха,
На неї він, немов це рій був, дмухав.
Тепер, як вороги мене полонять,
Не буде вже для мене оборони.
Була такою доля і моя,
Бо у дитинстві втратив батька я.
(Переклад М.Ільницького)

Уже в юнацькому віці виявилася велика прихильність Сааді до науки, до знань та щира зацікавленість релігією. Проте майбутньому поетові довелося припинити навчання через лихоліття, яке настало у його рідному Фарсі.

Таж навіть всесвіт спокій віднайшов,
І Сааді блукав, але прийшов.

Ці рядки з «Бустану» (шостий розділ «Про задоволення малим») стосуються того періоду, коли Сааді після отих всіх нескінченних сум'ять та довгих блукань світами нарешті повернувся до свого рідного Ширазу, і тут присутня чітка згадка про причину, чому він покинув своє місто. В тексті буквально написано «Чи всесвіт після дрижання свого спокою не знайшов? Сааді здійснив подорож, чи він мети (бажання) не знайшов?» Мова йде про лихоліття Фарсу,

рідного краю Сааді, внаслідок нападу султана Гіяс ед-діна Пір-шаха, сина султана Мохаммеда Хорезмшаха, який зруйнував Шираз і розбив атабека Саада Зангі. Це співпало в роках (1224–1225) із тим, як Сааді покинув Фарс і подався до Багдада для завершення своєї освіти. Коли настала пора заспокоєння в Ширазі, Сааді повернувся із довгих мандрівок.

Отже, 1225 або ж 1226 року він подався у світ широкий, відтак дороги його пролягли Близьким і Середнім Сходом, Гіндустаном (Індією), Габашем (Абіссинією), Єгиптом та Північною Африкою, і оця його «всесвітня» подорож, за переказами, тривала повних тридцять років. Оповідки, вміщені в «Бустані» й «Ґулістані», у своїй переважній більшості автобіографічні, вони проливають світло на оті незаповнені лакуни в життєписі поета та на не зовсім виразні місця.

Під час мандрів йому довелося зазнати багато лиха й спізнати коверзувань долі, про що він сам говорить в одній з оповідок «Ґулістану»: «Ніколи я не нарікав на круговерть часу й не морщився на коловерть небес, хіба що одного разу, коли в мене zostалися голі ноги і не мав я змоги купити собі черевики. Ввійшов я в п'ятницьку мечеть Куфи засмучений, і побачив там чоловіка, в якого не було ноги. Я подякував Господові за його ласку і став покірно терпіти, що мені нічим ноги одіти». Подібні місця зустрічаються в багатьох оповідках у «Ґулістані» та в «Бустані», коли Сааді мучився й страждав у Гіндустані в руках невірних (розділ третій «Про переваги задоволення малим»).

Приблизно в 1226 році Сааді опиняється в Багдаді, де продовжує навчання у найкращому на ту пору навчальному закладі вищого типу Нізамійє, заснованому 1067 року великим селджуцьким візиром Нізам уль-Мульком. Сааді збагачується знаннями в медресе Нізамійє за державний кошт, де йому була покладена спеціальна стипендія («едрар»), про що сповіщає сам

поет:

В Нізамійє учитись ночі й дні
За кошт держави довелось мені.

В медресе Нізамійє, за тодішньою традицією, викладали відомі богослови, суфійські шейхи, історики й філологи. Досить лише зазначити той факт, що від червня 1091 року за призначенням Нізам уль-Мулька медресе очолював такий відомий філософ і богослов, як Абу Хамід аль-Ғазалі (1058–1111). Та справжнім учителем Сааді, як це видно з його творів, був Джамал ад-дін Абу-ль-Фарадж Абд ар-Рахман ібн аль-Джаузі II (1186–1257), онук знаменитого арабського богослова, проповідника, філолога, й історика Джамаль ад-діна Абу-ль-Фараджа Абд аль-Рахмана аль-Джаузі I (1116–1201). Учитель Сааді народився в Багдаді, там отримав початкову й вищу освіту, і від 1228–30-х років став викладати в Нізамійє, а рік потому йому в спадок від батька Мух'ї ад-діна ібн Аль-Джаузі перейшла посада мухтасиба — наглядача за моральністю городян міста Багдада. В «Ґулістані» (розділ другий «Про чесноти дервішів») Сааді умістив цікаву розповідь про свого наставника: «Як уже напучував мене преславний шейх Абу-ль-Фарадж ібн Джаузі, нехай змилюється над ним Аллах, аби я покинув співочі зібрання, як уже научував, щоб я усамітнився й одцурався людей, мене полонили тендітні молодощі, пристрасті й бажання манили мене. Я йшов супроти думки свого наставника і насолоджувався співом та приязним товариством». Судячи з характеру й змісту розповіді, події відносяться до юнацької пори, періоду навчання Сааді, коли його манили суфійські співочі зібрання, не завжди схвалювані суфійськими чи мусульманськими ортодоксами. Оті колективні радіння-сама'ввійшли у практику містиків уже в XI ст. передусім як співання віршів під час суфійських бесід; вони були зустрінуті вороже і зазнали різких нападів як «осудлива новизна» з боку багатьох правовірних богословів, зокрема й Ібн аль-Джаузі.

Другим своїм учителем Сааді називає відомого суфія, проповідника й письменника, шейха Шигаб ад-діна Сухраверді (1144–1234), якого часом плутають з іншим перським суфієм, шейхом уль-Ішрак, Шигаб ад-діном Абу-ль-Футухом Ях'єю ібн Сухраверді (1155–1191). Сааді під час свого перебування в Багдаді зазнав сильного впливу Шигаб ад-діна, засновника тарикату (суфійського містичного шляху) сухравердія, який відзначався поміркованою ортодоксальністю. У своєму «Бустані» (розділ другий «Про добродійність», оповідка «Про щедрого сина скнари») він говорить, за словами одного відомого дослідника суфізму, про благочестя Шигаб ад-діна та його любов до ближнього.

Мені мудрий муршид [наставник] Шигаб

Сказав дві поради на березі річки:

Перша ота, що не будь поміж людей, що вбачають лихе,

Друга ота, що ніколи не будь себелюбом.

Коли простішою мовою, то благочестя й любов до ближнього Шигаб ад-діна виражається проникливою порадою, а саме ніколи не знаходитися поміж отих людей, що вишукують чужі вади чи обмовляють поза очі, й не бути полоненим гріхом себелюбства. Звичайно, Сааді мав на увазі гріх гордині й богозневаги, і він майстерно вплив у текст відому перську приказку «Худбін худабін набувад» — «Себелюб не бачить Бога». Правда, наведені вірші про муршида Шигаба зустрічаються не у всіх рукописах «Бустану», однак, згідно з усталеною традицією, їх уміщують в основних текстах як автентичні.

Після закінчення медресе поет не повернувся до Ширазу. Опанувавши повний курс навчання (за деякими даними, він не закінчив училища і змушений був з невідомих причин покинути не лише науку, а й сам Багдад), який включав у себе класичні дисципліни, передусім арабську мову й кораністику, Сааді подорожує як звичайний мандрівний дервіш, про що він не раз

згадує в своєму «Ґулістані», зокрема і в сьомому розділі «Про вплив виховання»: «Якогось-то року між пішими прочанами постала суперечка, і ваш покірний слуга в тій подорожі так само йшов піхотою. По правді, ми вчепилися одне одному в лице й волосся і заходилися битись та сваритись. Почув я, як один із тих, що сидів на ношах, казав своєму супутникові: — Дивина, та годі! Коли пішак зі слонової кістки доходить до краю шахового поля, він стає ферзем, тобто робиться кращим, ніж був, а пішоходи, які подалися на богомілья, перейшли пустелю і зробилися гіршими!»

Приблизно в тих роках поет уперше вирушає на прощу до Мекки, і відтоді починається пора його довголітніх блукань, яка тривала до 50-х років XIII ст. У Дамаску він, здається, жив при мечеті й провадив диспути з дамаськими вченими, в усякому разі він згадує про це в одному з оповідань «Ґулістану»:

«Одного разу я молився в соборній мечеті Дамаска край узголів'я гробниці пророка Ях'ї, нехай би мир над ним був. Сталось так, що прийшов туди поклонитися мощам один із арабських правителів, звісний своєю сваволею. Він відбив поклони і заходився благодати в Бога спомоги.

І дервіш, і багач тут під покровом неба,
Багато ж безперестань все більше треба.

Потому він сказав мені:

— Оскільки дервіші благостиві й мають більшу силу в Бога, ніж інші, нехай поминають мене в своїх молитвах, бо страшно мені одного сильного ворога.

Я відказав йому:

— Будь милостивий до нужденних підданців, і тоді ти не знатимеш, що таке злостивий ворог».

Про цю ж соборну мечеть Дамаска Сааді згадує в шостому розділі «Ґулістану» «Про старощі й неміч»:

«Одного разу я прова див дис пут з кількома вченими в соборній мечеті Дамаска, коли ж увійшов якийсь юнак і спитався:

— Чи є хтось між вами, хто тямить перську мову?

Більшість присутніх вказали на мене. Я спитав у нього:

— Що трапилось?

— Один стоп'ятдесятилітній старий, — відказав він, — лежить на смертній постелі і щось балакає по-перському, та ми не розуміємо. Якщо ти ласкаво зволиш прийти, то дістанеш нагороду — може, він хоче списати який заповіт...»

Так само Сааді молився і читав проповіді в соборній мечеті Баальбека, де «промовляв слова наврод казання перед людьми із захололими серцями, ніби мерлецями, в яких не було тями знайти дорогу од світу буденного до світу сокровенного». «Я побачив, що моє натхнення не проймає їх і від мого запалу не займаються сирі дрова. Мені здалося даремним повчати віслюків і тримати дзеркало в кварталі сліпаків». Із Дамаска, розчарувавшись у своїх друзях, в усякому разі йому надокучило, за його словами, їхнє товариство, Сааді подався в Єрусалимську пустелю. Там він «дружив із диким звірами», усаїтнївшись від світу й провадячи аскетичний спосіб життя, «аж поки не потрапив у полон до франків», себто хрестоносців. Про це доволі докладно оповідає сам Сааді у 30-й оповідці з другого розділу «Про чесноти дервішів». Він був змушений працювати на земляних роботах, рити оборонні окопи в Тріполі, і лише випадком долі один вельможа з Халеба, з яким Сааді раніше був знайомий, проходив неподалік і упізнав його. «Він зглянувся на мене і за десять динарів ослобонив із кайданів, забрав з собою до Халеба і віддав за мене свою дочку з посагом у сто динарів. Минув якийсь час. Та дочка його була злоблива, сварлива й непокірлива. Вона стала розпускати свого язика і отруювати мені життя». Отже ж таке життя з лихою та сварливою жінкою було іще гіршим за франкську неволю.

«Одного разу заходилась вона мені доказувати і виказувати:

— Чи не тебе мій батько викупив за десять динарів із франкських кайданів?

— Так, — відмовляв я, — за десять динарів він викупив мене з неволі, а за сто динарів віддав у неволю тобі!»

Від неї Сааді, кажуть, був змушений рятуватися втечею і якийсь час проживати в Басрі, а потому доля приводить його у дім одного багатого старого в Діярбекирі, який світа не бачив за своїм єдиним сином, а той син був такий невдячний, що бажав своєму батькові смерті.

А згодом неблаганна і несправедлива смерть вирвала із обіймів Сааді його єдиного сина, якого він узяв з собою в подорож у Південну Аравію, в Ємен. З гіркою тугою говорить про це поет у дев'ятому розділі «Бустану» «Про покаяння і праведний шлях»:

У місті Санаа я втратив сина.

О, як мене це горе підкосило!

Він, як Юсуф, вродливий був на вид,

Ковтнув його, немов Юнуса, кит.

Ось виростає кипарис в саду,

Ламає вихор крону молоду.

Деревце тільки розпускає віти,

Його з корінням вириває вітер.

У ґулістані розцвіли троянди,

Та скільки їх за день один зів'яне.

Сказав я: «Хай проклята буде смерть:

Старий живе, а молодий умер!»

Один з бейтів вимагає докладнішого пояснення, а саме «Він, як Юсуф, вродливий був на вид, Ковтнув його, немов Юнуса, кит» (в тексті буквально «Доля портрет Юсуфа таким красивим не зробила, Аж поки риба могили його, немов Юнуса, не з'їла»). Справа в тому, що поезія Сааді та «Ґулістану» й «Бустану» зокрема насичена

багатьма коранічними алюзіями, міфологічними реаліями, і їх розуміння вимагає спеціальних знань. Так, у першій частині бейта юнак порівнюється з коранічним персонажем Юсуфом Прекрасним, а в другій — з Юнусом, біблійним Йоною, якого проглотнула «риба могили», себто риба-кит, іншими словами, юнака забрала смерть.

Довелось Сааді побувати і в Кашґарі, що у Східному, або Китайському Туркестані («Одного року Мохаммед Хорезмшах, нехай помилує його Аллах, задля якоїсь своєї вигоди вирішив замиритися з Хата. Я ввійшов у соборну мечеть Кашґара й побачив там хлопчика, неабияк вродливого і куди-як звабливого...»), розділ п'ятий «Про кохання й молодість»), побував він і на острові Кіш, де гостював у одного багатого купця. Довелось йому мандрувати і з Балха до Баміяна, відомого гігантською статуєю Будди, висіченою в скелі («Одного року мандрував я із Балха до Баміяна, і ота дорога з-за напасних розбійників була лиха й погана. Один юнак був нам за провідника — він легкома грався щитом, був вправним лучником, вмілим войовником та таким дужим, що десятеро здорових чоловіків заледве напинали тятину його лука, і на всій землі не було силаків, які б змогли покласти його на спину. Проте, як ти знаєш, був він вихований в розкошах та достатках, не бачив світу, не бував у подорожах, не чув гуркоту литавр героїв і не бачив блискавок мечів комонних воїв», оповідка із сьомого розділу «Про вплив виховання»).

Та найдивовижніша пригода трапилася із Сааді у Сомнаті, в отому загадковому індійському Сомнаті, куди внадився зі своїми військами іще султан Махмуд Ґазневід, прозваний «бут-шекяном» («поборювачем ідолів»). Після взяття міста Сомната (точніше, Сомнатха), султан Махмуд віддав наказ пограбувати знаменитий язичницький храм. Ця подія описана відомим перським письменником XIII ст. Мохаммедом Ауфі в його творі «Джавам аль-гекаят ва лавам ар-реаят» («Зібрання оповідей та світочі

переказів»). Правда, наведене оповідання «Властивість магніту» є лише переказом розповіді аль-Біруні, яку він подає в своїй енциклопедичній «Індії», завершеній 1030 року.

«Розказують, що султан Махмуд, нехай помилує його Господь, пішов священним походом на Сомнат і потоптав отой край безбожників копитами своїх коней та спалив храми ідоловірців, побачив він у Сомнаті один храм, у якому ідол стояв у повітрі, без жодної тобі підпори, і не був він прив'язаний. Коли султан оте все побачив, він здивувався і сказав: «Це одна з багатьох химерних та дивовижних речей, і з цієї причини безвірники зійшли з путі істинного». Потому він прикликав учених та мудреців і наказав їм з'ясувати причину того дива. «Нехай влада правителя триває вічно! — відказали тії. — Це мудреці Гінду вигадали таку хитру штуку: чотири стіни кумирні зроблено із магніту, і стеля так само з магніту, а оцей ідол сам залізний, і оскільки усі чотири стіни за своєю природою є магнітами, то вони й держать залізного ідола, затим-то ідол і висить у повітрі, і коли султан бажає у тому впевнитись, нехай звелить одну стіну кумирні зруйнувати і прибрати подалі». Отже коли ту стіну зруйнували й прибрали геть, усім і розкрилася таємниця висячого ідола».

Доля привела Сааді потрапити до того самого храму, який уже був відновлений і який упродовж віків, не менше семи разів, зазнавав жорстоких руйнацій. Вклонятися сомнатському ідолові, вирізьбленому з благородної слонової кістки, прибували раджі Чигілю й Чіну, припадали до «камінних ніг» красномовці з усіх країв, і мусульманинові Сааді було невтямки, навіщо поклонятися якомусь бовванові, «мертвому тілу». Він спробував переконати брахмана в хибності такої віри, проте його одновірці, маги й віщуни, накинулися на поета, «неначе пес голодний на маслак». Аби порятувати своє життя, поетові довелося хвалити їхнього ідола, вдавати із себе ідолянина та проказувати тексти з їхніх священних

книг. На своє нещастя, Сааді став свідком облудності брахманів, адже за тронем, на якому сидів бовван, за золотою запоною ховався причетник; він смикав за шнурка, і той шнурок підіймав догори руку бездушного кумира — виникала ілюзія, ніби кумир здіймає руки для молитви. Така деталізація оповіді, вміщеної у восьмому розділі «Бустану» («Про подяку за благополуччя») під назвою «Оповідка про подорож до Гіндустану та заблудлих ідоловірців», не дозволяє сумніватися в самому факті перебування Сааді в Індії.

Дивися, з бурштину у нього очі,
Від цих очей чогось чекати хочеш?

Аль-Біруні, якому довелося два роки проживати в Індії в обозі Махмуда Ґазневіда, в своїй «Індії» подає докладні описи язичницьких храмів, так само звертає увагу на очі ідолів, зокрема подає нам мультанського боввана, в якого замість очей були вправлені два рубіни. Не відомо, чи Сааді читав «Індію» аль-Біруні, але його ідол не менш яскраво описаний, нехай він не завжди точний у розумінні різниці між «Зендом» й «Пазендом», і нехай за шнурка смикає «матран», який досить віддалено нагадує християнського митрополита. В цьому місці й у подальшій оповіді Сааді вживає слово «маг», себто зороастрійський жрець, вогнепоклонець у значенні «ідоловірця, ідолянина», хоча то насправді були брахмани, послідовники стародавньої релігії Індії, або ж ранні буддисти, хоча події відбувалися таки в Ґуджараті, населеному парсами, послідовниками Заратуштри.

Із Гіндустану поет утік, за його словами, одразу через Ємен до аравійського Гіджазу, і вже вкотре йому довелося відчувати на собі всі труднощі дороги:

Зазнав у мандрах голоду й знегод,
Солодке пам'ятає тільки рот.

Останній рядок потребує окремого коментаря, і буквальный переклад «У мене лише до сьогодні рот ставав солодким» наближає

до такого розуміння, що його рот іще довго був осквернений отими ідольським моліннями і лише сьогодні очистився від них, «став солодкий».

Сааді зажив великої слави не лише як проповідник, а й як поет усього Сходу, ще будучи в далеких мандрах. Про це яскраво свідчить хоча б такий епізод із «Ґулістану», розділ шостий «Про старощі й неміч», оповідка 17-та:

«Він [хлопчик] тримав у руках «Вступ до синтаксису» Замахшарі й безперестану читав: «Зейд ударив Амра — дія дієслова переходить на Амра».

— О синку, — сказав я, — Хорезм і Хата замирилися, а Зейд з Амром і надалі ворогують?

Він засміявся і спитав, звідкіля я буду родом.

— Із ширазького краю, — відказав я.

— Що ти знаєш із віршів Сааді? — спитав він.

Я прочитав йому по-арабському:

Зустрівся я з граматиком, який

Напав на мене, наче Зейд на Амра.

* * *

Полу він тягне, ідучи, і не здіймає голови,

Чи йтиме прямо той, полу хто тягне за собою?

Він на якусь хвилю замислився, а потому сказав:

— В оцій стороні більшість його віршів відома перською мовою, якщо прочитаєш дещо із них, мені буде легше втямити. «Розмовляй з людьми відповідно до їх розуму».

Я відказав:

Ти виявив до синтаксису вміння,

І зняв із мого серця знак терпіння.

Тепер ми не стаємо до двобою:

Ти Зейдом зайнятий, а я — тобою.

Вранці, коли стали ладнатися в дорогу, йому сказали, що один чоловік і є той Сааді. Він підбіг до мене, ввічливо привітався та став вимовляти:

• • •

Далі — у повній книжці «Гулістан (Трояндовий сад)».
nashaknyga.com.ua